

Inhoud

Woord vooraf 9

1 Het dilemma 13

Intermezzo

Herman Hertzberger: architectuur als vormgeving van maatschappelijke verhoudingen 31

Gezag gezocht 40

2 In het gezin 42

3 Op school 77

4 Op het werk 97

Intermezzo

Eric Koenen: de kunst van verbinden in tijden van verandering 131

5 Een plaats in het verhaal 140

Intermezzo

René Gude: tegen het cynisme 167

- 6 Het verlangen naar houvast 178
- 7 Nieuwe vormen, nieuwe verhalen 211

Dankwoord 219
Verantwoording 222
Literatuur 249

Woord vooraf

‘Gezag? Daar doen we niet meer aan, dat is iets van vroeger,’ kreeg ik te horen toen ik met iemand praatte over haar werk als begeleider van een organisatie. Dat is een opmerkelijke uitspraak van iemand die moet zorgen voor een soepel functionerende organisatie, maar het werd gezegd zonder enige ironie. Het maakt wel duidelijk dat, in een cultuur van vrijheid en gelijkheid, gezag ingewikkeld ligt. Het wordt ontkend, gewantrouwd en ondergraven: ‘Wie ben jij dat je iets over me te zeggen hebt.’ Gezag werkt verhuld en omfloerst, en is daarmee ongrijpbaarder geworden. Maar daarnaast bestaat er, tegelijkertijd, een sterk verlangen naar gezag.

Het woord ‘gezag’ is lange tijd op de achtergrond geraakt, ouderwets bevonden. In de sociologie was het van oudsher een belangrijk begrip, te onderscheiden van macht. Gezag betekent als legitiem erkende macht, te onderscheiden van naakte macht. Maar ook daar is het begrip een tijdlang achter de coulissen verdwenen. En het is nu behoedzaam aan het terugkeren.

De verschuivingen in het omgaan met gezag heb ik ook in mijn eigen leven meegemaakt. Ik ging in 1968 studeren,

de jaren van verzet tegen bevoogding en paternalisme waarin men zich wilde ontworstelen aan de bestaande gezagsverhoudingen. Hiërarchie moest worden afgeschaft, alle stemmen waren gelijk (*one man, one vote*), maar dit systeem bleek vaak minder goed te werken dan gedacht en tot nieuwe onvrijheden en ongelijkheden te leiden. En de ontvankelijkheid te vergroten voor nieuwe vormen van gezag: van het collectief, ‘de baas is de basis’, en van charismatische leiders, die zich vaak opwierpen als de vertolkers van die basis. Veel van de toenmalige experimenten waarin hiërarchie en gezag werden afgeschaft bleken niet levensvatbaar. Er blijkt behoefte aan gezag, maar de oude vormen werken niet meer.

Gezag is niet meer vanzelfsprekend, het moet verdiend worden, toegekend, maar op basis waarvan? Traditie is onvoldoende grond, en ook expertise wordt vaak wantrouwend gezien.

Hoe spelen gezagsproblemen in verschillende domeinen van het leven – gezin, school en werk? Welke nieuwe vormen en patronen ontwikkelen mensen om anderen en zichzelf te reguleren en te sturen? Wat werkt, voor wie, en welke woorden gebruiken mensen daarbij?

Met deze vragen ben ik dit boek begonnen. Een veelomvattende onderneming, waarin ik het thema af en toe in sterke mate zelf onderging: het verlangen naar ruimte om deze vragen te onderzoeken zonder me te laten beperken door de grenzen en het idioom van de wetenschappelijke disciplines, maar tegelijk ook de behoefte aan houvast om niet ten onder te gaan in de veelheid en de vrijheid.

‘Neem je vrijheid,’ zei Emile Brugman tegen me, mijn uitgever toen ik aan dit boek begon. Hij vond dat ik de neiging had me te veel te verschuilen achter het gezag

van een stoet auteurs die ik voortdurend wilde citeren. ‘Wees meer zelf aan het woord, en beperk je in de mensen die je in de tekst opvoert.’ Het heeft even geduurd voordat ik die ruimte durfde te nemen, en ik heb ervaren hoe bevrijdend het was.

Ik heb voor dit boek vrijelijk geput uit inzichten van de psychologie, de filosofie en de romanliteratuur, naast die uit mijn eigen vakgebied, de sociologie. (Achter in het boek heb ik een verantwoording opgenomen met verwijzingen naar literatuur en uitwerking van thema’s: de macht der academische gewoonte, maar in een vorm die de tekst de ruimte laat.)

Daarnaast is het een persoonlijk verhaal geworden: ik ga na hoe gezag in mijn eigen leven een rol speelde – als kind, als ouder en als werker.

Gezagsproblemen spelen op veel terreinen. De publieke aandacht gaat sterk uit naar het openbare domein, naar verschijnselen als agressie tegen ambulancepersoneel, politie en ambtenaren van de sociale dienst, het wantrouwen tegen politici en andere gezagsdragers.

Ik heb me in dit boek vooral gericht op de gebieden van gezin, school en werk, waarin sprake is van persoonlijke verhoudingen. Maar de zich daar aftekenende gemeenschappelijke patronen, verwante dilemma’s en onderliggende behoeften zullen ook voor een deel herkenbaar zijn in wat zich afspeelt in de publieke ruimte.

Het dilemma

Ik zag twee dingen: een Nederlandse samenleving die een afkeer had van paternalisme en een gemeenschap die behoefte had aan paternalisme.

Ahmed Marcouch, *Mijn Hollandse droom*

Op de ochtend van 15 oktober 2010, in het koffiehuis om de hoek bladerend in *nrc.next*, viel mijn oog op twee berichtjes, vlak bij elkaar. Het ene meldt dat er meer wrakingsverzoeken zijn in de Nederlandse rechtbanken – verzoeken om de rechter te vervangen wegens vermeende partijdigheid. Oorzaak is volgens de onderzoekers dat burgers het gezag van rechters niet langer als vanzelfsprekend zien.

In het andere bericht staat dat meer dan een derde van de Duitsers vindt dat Duitsland ‘in gevaarlijke mate’ onder invloed van buitenlanders staat. Ruim 10 procent van de ondervraagden wil een leider voor Duitsland ‘die ten bate van iedereen met sterke hand regeert’.

Slinkend vertrouwen in het gezag en behoefte aan een sterke leider, slechts één pagina van elkaar verwijderd. Beide sentimenten bestaan naast elkaar, en ze worden beide in deze tijd sterk ervaren, soms ook door dezelfde

mensen – op verschillende momenten, soms ook tegelijkertijd. ‘Wie ben jij dat je iets over me te zeggen hebt’ gaat naadloos over in ‘Zeg me wat ik moet doen’.

Het afgenomen vertrouwen in gezag wordt als probleem ervaren, maar het is lang begroet als teken van bevrijding, als een afschudden van bevoogding – of de noemer nu democratisering was, emancipatie of individualisering. Hiërarchische vormen van gezag werkten niet goed meer, mensen werden mondiger, en dit werd over het geheel genomen een goede ontwikkeling gevonden. Er zijn weinig idealen zozeer toegejuicht als vrijheid, met gelijkheid als goede tweede, gezamenlijk de wervende vlag van de westerse democratie. Maar de manier waarop vrijheid vorm heeft gekregen heeft een aantal onbedoelde gevolgen dat mensen minder bevalt, hen voor nieuwe problemen stelt en om andere oplossingen vraagt. Denk aan onhandelbare kinderen thuis en op school, hufterige mensen op straat of in de tram, kwetsende taal en het molesteren van ambulancepersoneel: dat was allemaal niet de bedoeling. Ze roepen angst op en tegengeluiden – zoals de behoefte aan strengere regels en straffen, het herstel van moraal en gezag, de beteugeling van wat anders onbeheersbare neigingen worden, gulzige verlangens, onbegrensd gedrag.

Ondermijnende berichten over autoriteiten zijn al jaren aan de orde van de dag. Toen ik een paar jaar geleden in Ierland was, verscheen het ene schokkende bericht na het andere over seksueel misbruik door Ierse priesters van jongens op internaten, van misdienaars en alles wat zich jong en onbevangen in de contreien van de zo lang hoog in aanzien staande Ierse geestelijkheid bewoog. Het deed de religieuze zaak geen goed – als iets het gezag ondermijnt zijn het wel deze verhalen over het

priesterlijk botvieren van lage en verboden lusten. Maar het feit dat nu het deksel werd gelicht en een onafzienbare stroom ongerechtigheden uit de doofpot kwam, was natuurlijk al een teken van ondermijnd gezag – anders bleef die doofpot wel dicht.

Ik had de kwestie in al haar ontluistering nog niet goed en wel doorgenomen met een bevriende Ierse socioloog, Tom Inglis, lopend in een van die mooie tuinen die Ierland rijk is, toen een priester ons pad kruiste en zonder enige aarzeling of terughoudendheid door mijn collega werd begroet met een eerbiedig ‘Dag Vader’. Al jaren van zijn geloof gevallen, was deze respectvolle groet zo deel van zijn habitus geworden – streng katholiek opgevoed, zoals praktisch alle Ieren – dat hij zich eerst verbaasde over mijn verbazing. Zijn reflex zou wel nooit helemaal verdwijnen, dacht hij, zozeer was deze houding eigen gemaakt en eigen geworden – ook al brachten de kranten elke dag nieuwe onthullingen over weer andere priesters die zich aan weer andere kinderen hadden vergrepen, en ook al was het geloof voor hem inmiddels lang en breed begraven, verdwenen, verloren, hoe hij het ook benoemde. Iets anders wordt blijkbaar hoog gehouden, los van wangedrag van de vertegenwoordigers op aarde: het instituut, de Kerk, het leven van zijn ouders en voorouders, van het collectieve Ierse voorgeslacht.

Doen die onthullingen hem iets? Toch wel: ze zijn pijnlijk. Er komt van alles boven wat het daglicht niet kan verdragen en wat twijfels oproept over de grondvesten van leven en geloven, van een gelovig leven. Zijn overleden vrome moeder hoeft dit gelukkig niet meer mee te maken.

De onthullingen over handtastelijke priesters komen in golven over ons heen, ook uit Amerika, en recent zijn er de berichten van eigen bodem over misbruik op kost-

scholen. Het maakt ongemakkelijk. Ook voor mensen die altijd al een hekel aan de kerk hebben gehad zijn deze vergrijpen toch weer erger, want grootschaliger, langduriger en structureler dan gedacht. En de aantasting van het gezag is breder dan louter in geval van de prelaten.

Ook artsen blijken minder verheven dan gedacht. Ook zij maken fouten – soms ernstige – door onkunde, misrekening of onoplettendheid. Ook het medisch bedrijf kent allerlei kleinzieligheden en eigen belangen die de gang van zaken beïnvloeden. Het beeld van het medisch beroep, lang gezien als Professie bij uitstek – een soort hogere stand waarvan slechts mensen deel uitmaakten die een roeping hadden, die gedreven werden door altruïsme en altijd klaarstonden voor zieken en lijdenden –, lijkt een ideaal uit vervlogen tijden met bijna sprookjesachtige trekken. Nu worden fouten breed uitgemeten, artsen van hun voetstuk gehaald; ze worden gezien als gewone mensen met hun hebbelijkheden en beperkingen. Wat mensen ook weer een onverdraaglijke gedachte vinden, want ze willen zich graag toevertrouwen aan iemand die alles weet en alles kan. Die hen kan redden.

En nu worden ook rechters wantrouwend gezien. Fouten zullen zij, net als artsen, altijd wel gemaakt hebben, maar die worden hun nu publiekelijk aangerekend. Door de etalering via de media wordt hiertoe de weg geplaveid: het uitzenden van de rechtszittingen tijdens het proces tegen Geert Wilders over de vrijheid van meningsuiting bijvoorbeeld, met al die blijken van minachting voor de rechterlijke macht, maakt het respect voor rechters bij het kijkende publiek niet groter.

‘Ook rechters konkelen,’ luidt de kop van een artikel in *de Volkskrant* van 20 november 2010. Aanleiding is

een boek van raadsheer Rinus Otte over het functioneren van de rechterlijke macht, want ook daar blijkt van alles mis te zijn en mis te gaan. ‘Een moedig boek’ noemt de een het; een ander laakt het als het buiten hangen van de vuile was, en weer een ander herkent het nauwelijks, of vindt het een grove overdrijving van dingen die zich overal afspelen. Maar wat er vooral uit naar voren komt is dat ook rechters ‘gewoner’ zijn dan lang gedacht. Ook zij verlagen zich tot geroddel en gekonkel, en zijn minder verheven dan het lang gangbare beeld deed vermoeden. Ze zijn niet boven de wetten van het dagelijks verkeer verheven.

Dat vermindert hun autoriteit. Het aantal wrakingsverzoeken stijgt sterk, en ook de tuchtcommissies van professionals die moeten oordelen over het eventuele wangedrag van collega’s krijgen te maken met verzoeken tot wraking, waardoor het werk stagneert en hun gezag wordt ondermijnd. Op de achtergrond speelt de vraag of het hier om disfunctionerende personen gaat of om een falend systeem – een vraag die ook met betrekking tot andere gebieden herhaaldelijk de kop opsteekt.

Ook de reeks onthullingen over PVV-politici, van wie de een na de ander zich schuldig blijkt te hebben gemaakt aan intimidatie, oplichting, leugens, het beheer van een pornosite, rijden onder invloed, geweldpleging – en dat voor mensen die geweld op straat en ander publiek wangedrag hard wilden aanpakken –, maakt het vertrouwen in de politiek niet groter. De amusementswaarde van deze onthutsende reeks drijft op leedvermaak, maar wat blijft hangen is hoe gênant het is, hoe pijnlijk, en hoe slecht voor de politiek. Het vertrouwen in de volksvertegenwoordiging zakt hierdoor nog dieper, en daarmee wordt het vertrouwen in de democratie geschaad.